

Jurij Souček
GLEJ GA, SOUČKA!

Uredila Ana Ivančič

Jurij, hvala za vse srede!

Priznam. Ko sem privolila v urejanje avtobiografije o njegovem življenju in izjemno plodnem umetniškem ustvarjanju, sem Jurija poznala le po glasu. Nanj me večje krasni spomini. Spadam v generacijo, ko risanke še niso bile nenehno na voljo. Čas za risane junake je bil strogo odmerjen na nedeljski *Živ Žav* in večerne zajčke *Cik Cak*, ki so pomenili umivanje zob in odhod v posteljo. To so bile risanke, ki niso živcirale, ampak so educirale. Moj daleč najljubši je bil Palček David. Šele pozneje sem izvedela, da mu je glas posodil prav Jurij. Poznala sem ga torej po risankah, čeprav sem vedela, da je deloval predvsem v teatru.

Ko sem Jurija spoznala kot 94-letnika, se je sicer videlo, da ga pestijo fizične bolečine, a bil je še izjemno vitalen. Še več, obujanje spominov ga je vsakič poživilo. V intimi njegove delovne sobe sem imela privilegij, da mi je gledališki velikan govoril v živo in mi vsakič znova pripravil predstavo, z mimiko izrazil povedano, uporabil razpon svojega glasu in gestikulacijo rok, ki nikoli niso obvisle pri miru. Z njimi je še slikoviteje ponazarjal vse doživeto. Ko mi je razlagal, kako je skupaj z drugimi umetniki sodeloval na sprejemu Tita na Brdu pri Kranju leta 1954, mi je prizor tudi dobesedno odigral.

Skozi njegove besede sem občutila neizmerno hvaležnost in na neki način ponižnost, da je lahko soustvarjal slovenski gledališki prostor. Hkrati je bil znan po svoji neposrednosti – prenekatero težavo je imel, ko je vsakemu povedal, kar mu gre – tako jo je skupil že na akademiji,

ko je moral ponavljati letnik, pa kasneje večkrat kot član ansambla Drame in kdaj tudi v zasebnem življenju. Ob neposrednosti prav tako ni poznal polovičarstva. Temejljito se je pripravil na vsak nastop, četudi je šlo za interpretiranje ene same kratke pesmi. Preziral je diletantstvo.

Ko se je gledališče izvijalo iz žlahtnega realizma v avantgardo, me še ni bilo na tem svetu. Na odru Jurija nisem videla igrati. Svoje druge sogovornike sem zato zavzeto spraševala, kakšen je bil, in vsi so izpostavili njegovo izjemno odrsko prezenco. Jurija so opisovali tudi kot predanega deloholika, ki ga je gledališka strast gnala, da je bil po cele dneve dejaven v Drami, ponoči ali v redkih prostih terminih pa je deloval še izven institucionalnih projektov. Če ne, je kaj bral na radiu ali zapel šanson na televiziji. »Mislil sem, da se tako živi,« mi je skromno rekel. Podpisal se je tudi pod nekaj odmevnih režij in igralci, s katerimi je delal, so ga hvalili, da jih je poslušal in vključeval, ne pa samo diktiral svojo vizijo. Iz študijskega izobraževanja v Parizu je prinesel ogromno svežih idej in tekstov. Bil je pionir slovenske avantgarde.

Izhajal je iz skromne delavske družine, njegovim staršem bi v današnjem besednjaku rekli migranta, zato je bil vsekoli hvaležen, ko se je zaradi svojega poklica lahko gibal v visokih umetniških krogih, med izobraženci. Omenjal je kopico soustvarjalcev, med katerimi so vsakič izstopali njegovi prijatelji likovniki. Jurij je zaslužen za preboj na področju scenografije: če se je do takrat scene naročalo arhitektom, je Jurij začel izhajati iz že narejenih likovnih del in se povezal s tistim slikarjem ali kiparjem, katerega izraz je bil najprimernejši za predstavo, ki jo je takrat režiral.

Režiser Ivica Buljan je zanj rekel, da ga dojema kot poslednjega predstavnika povojne generacije igralcev, ki so umetnost vtkali v vsako, še tako vsakdanje opravilo, saj so ob sleherni priložnosti pokazali, kakšno ljubezen gojijo do svojega poklica in do svojega jezika. Se s ponosom dvignili nad omizjem in z gromkim glasom nekaj odrecitali. »Danes je vse drugače,« je velikokrat z obžalovanjem ugotavljal Jurij. Ni mu šlo v račun, kako se je lahko tako spremenil pogled na umetnost igre. Kako danes zamenjamo uvežbanost govornega aparata in umetnost deklamiranja. Kaj bi zdaj dali za to, da Jurij vstane in vam odrecitira pesem?

Po vseh pogovorih z njim sem prišla do zaključka, da ga je do konca, prav do zadnjega vzdihljaja zanimala predvsem dobra gledališka predstava. Zelo se je veselil izida te knjige, ne samo zato, da bi svojim številnim vnukom in vnukinjam pustil zbrane spomine in razmišljanja, ampak tudi zato, da bi s predstavljanjem knjige vnovič stopil na oder. Vedno me je vprašal, ali bo po izidu knjige izšla tudi zvočna različica. »Imam novo zobno protezo, zato bom brez težav in z največjim veseljem vse prebral.« Zvočnica Jurijeve avtobiografije bi bila seveda unikaten zvočni zapis, dobesedno glasba za naša ušesa, ampak vmes je posegla usoda. Kljub obračanju odlomkov, poglavij in preverjanju dejstev sem se trudila ohraniti njegov specifičen jezik, da ga boste »zaslišali« četudi zgolj berete njegove urejene zapise.

Ana Ivančič

NAMESTO UVODA

»Res je. Vse je res, kakor je zapisano,« bi rekel Cankarjev Puntar in imel prav. Vse drži, kako je že večkrat zapisano o meni. O mojih čeških starših, o mojih štirih zakonih, o mojih štirih otrocih, o mojih vnukih in o vseh žgečkljivih podrobnostih, ki bi mogoče utegnile bralce bolj zanimati kot to, o čemer nameravam pisati. Vse je res tudi o gledališkem službovanju, v katero je bilo vpeto moje življenje, ki je bilo takšno, kakršno je pač bilo. Po mojem mnenju je vredno tega, da o njem pišem.

Nekatere gledališke anekdote so v teatru tako slavne, da se pripovedujejo igralcem iz generacije v generacijo. Ko sem bil dečko, v letih, ko se je še varčevalo z električno energijo, sem ponoči bral knjige v postelji z baterijo pod odejo in v roke sem dobil knjigo o gledališču, polno šaljevih zgodbic. Če se prav spomnim, je imela naslov *Za vozom boginje Talijske*. Sicer ne morem jamčiti, da bo vse, kar stlačim v to pisanje, tudi vam tako zanimivo branje, kot je bila meni takrat tista knjiga spominov in gledaliških anekdot, imam pa v bližini hčer Hano, ki me spodbuja, in soprogo Mileno, ki to moje pisanje o mojem življenju imenuje vzvratna vožnja v času in je seveda tudi moja prva bralka. Knjigo posvečam njima. Medtem ko premišlujem o preteklosti, sem se zavedel, da moji najbližji, s katerimi sem bil najtesneje povezan, o mojem dovolj razburljivem življenju najmanj vedo.

Dolgo nisem vedel, ali naj se v javnosti izzvan, priplašam za Čeha ali za Slovence, saj sem kot rojen Ljubljančan postal slovenski igralec, ki je češčino počasi pozabljal in

v osnovni šoli sprejel odločitev, da tudi doma staršem na v češčini zastavljena vprašanja odgovarjam v slovenščini. Opažam, da se s podobnim problemom danes srečujejo tudi športniki drugih narodnosti, ki širijo slavo naše Slovenije po svetu in zase rečejo, da so Ljubljančani. Z županovim imenovanjem za častnega občana sem o tem prejel tudi pisno priznanje, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

Sem *homme de théâtre*, kot temu lepo rečejo Francozi. Za gledališče sem z veseljem žrtvoval dobršen kos svojega življenja in toliko stvari sem začel, da bi bilo prav, da se to ve. Ali se poistovetiš z vlogo ali igraš samo vtis, ki naj ga vloga pusti? Si lahko umetnik od osmih zjutraj do štirih popoldan? Težko. Zanimala me je kreacija, ne zgolj reprodukcija zamisli drugih. Ali umetnik posnema ali je posnemljiv? Po kaj hodijo gledalci v gledališče? Gledat igralca ali idejo režiserja?

PETKILOGRAMSKI JURČEK

Rojen sem v Ljubljani, na petek, 5. aprila, leta 1929, ko je levičarski dnevnik *Jutro* na prvi strani prinesel vest o avstrijski vladni krizi, desničarski časopis *Slovenec* pa je v naslovnem članku pisal o tem, da bodo »individualnosti ohranjene, edinstvo pa je skupni cilj«. Članka navajam zato, da bi tako izvedeli, kar že veste, in sicer, da se naslovi časopisnih člankov, ki kar naprej pozivajo k enotnosti, do današnjih dni niso kaj dosti spremenili. Seveda pa se je bistveno spremenila država, v kateri živimo, in seveda tudi moja zunanost.

Oče Jan je leta 1925 na priporočilo znanca iz moravske vasi Luka nad Jihlavou zaradi gospodarske krize pripotoval v Ljubljano, postavljat na noge Hribarjevo pletilno tovarno. Zaprošil je za državljanstvo, ga dobil in kot zaveden Čeh kmalu postal član Sokola Moste, ki je imelo letno telovadišče blizu našega stanovanja na Vodmatu v Mostah za »štrek«*,* na »planirju«, kjer sem odraščal in tudi sam hodil k telovadbi. Telovadišče je bilo posuto s črno žlindro, odpadkom kurjenja slabega premoga iz bogsigavedi katere moščanske tovarne. Teh je bilo v proletarskih Mostah kar nekaj. Med njimi je treba najprej omeniti tovarno pločevinastih škatel Saturnus, vsaj zato, ker je tam delovala znamenita tovarišica Pepca, pozneje soproga tovariša Kardelja. Okolico Most je zadimljala tovarna kavnih primesi Kolinska. Najbolj pa se je smrad širil iz tovarne kleja.

Čez železniško progo na Zaloški cesti je sin znamenite ljubljanske družine Hribar ustanovil tovarno nogavic

Pletenina. V njej se je moj oče izšolal in kasneje postal pletilni mojster. Po večini med samimi ženskami, ki smo jim rekli »štrikarce«. V tovarno sem mu dnevno nosil kosilo, ki ga je doma skuhala mama Magdalena. Čehinja, ki jo je oče 1927 leta privabil v Ljubljano, in se takoj poročil z njo. Njen dekliški priimek je bil Göth, bila je nezakonski otrok, imela je polsestre in polbrate na neki grofiji pri Pragi, nikoli nisem izvedel več. Z očetom sta imela lep odnos, čeprav je vedno hranila fotografijo svojega zaročenca iz Češke, ne očeta. Leta 1929 sem se v ljubljanski porodnišnici rodil petkilogramski jaz, Jurček. Kasneje sem teh svojih pet kilogramov jemal kot bogokletstvo, saj je materi otežilo skrb zame. Ko sem malo zrasel, je bil najin odnos potisnjen v večni »nisi pozdravil gospe Kregarjeve, pogledj, kako je tisti priden ...«.

PRVA LETA

Kot zdaj ugotavljam, so bila otroška leta srečno obdobje mojega odraščanja. V otroškem vozičku je zapisan moj zgodnji spomin na velik kos odkrušenega ometa, ki sem ga opazoval na zidu. Ta omet je odpadal iz razpadajoče vogalne hiše na koncu kostanjevega drevoreda, ob bregu reke Ljubljanice, kjer je bilo znamenito sprehajališče mamic z vozički, ki so otroke vozile na zračenje. Danes je to Šuštarjevo nabrežje. Mogoče sem ravno takrat kot dojenček trdno spal in me je nekaj zmotilo? Tega ne bom nikoli izvedel. Vsekakor sem bil kot otrok in kasneje dečko take vrste, da sem raje ležal kot hodil, in se prevažal ali nosil štiporamo kot pešačil.

Ta veliki kos odkrušenega zidu mi je ostal v spominu do današnjih dni. Verjetno se je moralo ob tisti hiši, ki je bila kasneje tudi del »psihiatrije«, oddelek bolnišničnega zdravljenja raka in še marsikaj, nekaj dogajati, česar ne bom odkril. Ob bregu Ljubljanice, kjer se je pri Mrtvškem mostu začela promenada mamic in nadaljevala po drevoredu kostanjev, je bila v času mojega odraščanja kar znamenita. Drevored smo za prve ljubzenske zmenke kasneje koristili študentje Poljanske gimnazije.

Kot otrok in dečko sem bil povsod doma, le tam ne, kjer smo zares stanovali. Najraje sem se nahajal pri teti Malči, ki je stanovala v naši bližini, ali pa pri češki družini Klapalakovih. Gospod Jaroslav Klapalek je bil blagajnik Češke industrijske banke. Imeli so sina Mitjo in hčerko Dano, ki sta bila približno mojih let. Tudi teta Malči ima v mojem spominu poseben prostor. Seveda Židanova »teta«

Malči ni bila moja prava teta, ampak naša družinska znanka, tako blizu naši družini, da smo jo obravnavali kot sorodnico. Njen mož Francelj, strojnik v klavnici, je bil kasneje tudi moj birmanski boter. Malči je bila prava Korošica z malo golše in če sem pod njenim balkonom na Ciglerjevi ulici zajodlal, me je vedno povabila gor in mi dala kakšen priboljšek. Jodlanja me je seveda naučila ona.

Na sladko sem bil mahnjen že od majhnega. Mama me je odvadila dude tako, da mi je dala bonbon. Očetov prijatelj, delovodja v Šumiju, je imel vedno polne žepe sladkarij in me je z njimi obsipaval ob nedeljah, ko sva hodila k njemu na obisk v Šumijevo hišo, ki je bila velika, z več stanovanji in s skupnim dvoriščem. Notri so stanovali tudi Hribarjevi, ki so me imeli radi, saj so si me sposojali za zgled njihovim neješčim otrokom. Vabili so me na kosila in svojim otrokom govorili: »Glej ga, Jurčka, kako papa.« Potem smo šli na sprehod v Tivoli. Tam smo hranili ptičke, siničke so mi jedle iz rok. Na razvijanje moje domišljije je vplival tudi Kolar, očetov pomočnik v tovarni, ki mi je na teh nedeljskih sprehodih po Tivoliju odkrival škratke in palčke v drevesnih duplinah. Imel sem ga rad. Mimogrede, souček je v češčini pomanjševalnica od souk, ki pomeni lesno grčo. Souček bi bila majhna grča, grčica.

*A já brouček, sekal souček,
usek jsem si paleček,
šel jsem k panu doktorovi,
aby mi dal flastříček.*

To češko pesmico sem kasneje rad prepeval svojim vnukom. Govori o tem, da je mali hrošček sekal drevo, si odrezal palec in šel k zdravniku po obliž.

V času, ko sem bi star kot zdaj moja najmlajša vnukinja, sem prostor med železniško progo, ki je bila speljana okrog Most, popolnoma obvladal. Posebno rad sem obiskoval Ribniško ulico, kjer sem imel prijatelja Andreja. V vili na ovinku je stanoval Tober, ki je delal v Čehostaklu. Imel je nagajivo hčerko Evico, ki me je rada ščipala. Na vrtu pri Šturmovih so imeli veliko gugalnico, pritrjeno na debeli veji starega drevesa. Blizu njih so stanovali Roševi fantje, kjer je bila zmeraj kakšna zabava s petjem in harmoniko. Tone Roš je bil harmonikar in veseljak, ki ga še danes poznamo po pesmici *Zvončki in trobentice*. Kasneje je postal soprog popularne in slavne operne zvezde Zlate Gjungjenac. In ker sem že zdavnaj, preden so me starši s šestimi leti vpisali v osnovno šolo, znal tekoče brati vse, kar je bilo kje napisano z velikimi tiskanimi črkami, sem povsod, kamor sem prišel, veljal za manjšo atrakcijo. To znanje sem tudi z veseljem dokazoval.

Tudi igralski talent se je pri meni zgodaj pokazal. Še kot predšolski deček sem se s sajami namazan pričel predstavljati za Boltežarja, ko smo se doma pri Stražarjevih preoblekli v svete tri kralje in hodili po Vodmatu voščit praznike. Z očetom Janom sem se kot podmladek Sokola Moste udeleževal sokolske telovadbe in družinsko smo obiskovali poletne veselice, ki so se dogajale po članskih nastopih na prostem. Otroci do 14. leta smo bili deca, mladinci od 14. do 18. leta so bili naraščajniki, starejši od 18. leta pa so bili člani. Posamezne skupine so vadile

»prosto vadbo« za vsakoletni telovadni letni nastop na telovadišču ob progi. Za nastop na desetem sokolskem zletu v Pragi smo uvežbavali skupinsko telovadno vajo s palicami. Za to priložnost mi je s tem telovadnim orodjem pomagal utrjevati vajo naraščajnik, ki nas je takrat vodil. Bil je strog, kar razumem, in nas je s temi palicami tudi kdaj nalomil. Vaje smo se naučili, se kmalu res odpejljali z vlakom v Prago na zlet in se tam odlično odrezali. V deževnih dneh in pozimi so bile tedenske telovadne vaje v Sokolskem domu Tabor ali v Narodnem domu ob Tivoliju, kjer so včasih lahko trenirali tudi orodni telovadci društva Orel.* Ti člani nasprotne stranke so, razen na svojih telovadnih nastopih, na procesijah po Ljubljani in seveda tudi po drugih slovenskih mestih, ponosno kazali svoje noše in tudi nasprotna prepričanja. Med boljšimi orodnimi telovadci orlov se spominjam očetovega prijatelja, mislim, da se je pisal Janež. Ko sva se z očetom neke nedelje vračala z volišča na Kodeljevem, si je takrat obrisal kar nekaj solz, ki so sem se jih nalezel tudi sam, čeprav nisem vedel, zakaj. Na sumu imam katoliško stranko Jugoslovanska radikalna zajednica, se pravi desno usmerjene simpatizerje, da so imeli na volitvah večino. Slovenska katoliška stranka je imela tudi precej več denarja kot Jugoslovanska nacionalna stranka in njeni somišljeniki so se lahko zbirali v prosvetnih domovih z lepimi dvoranami, ki so imele odre s pododrjem. Včasih so jih sokolom posojali za proslave in znamenita sokolska miklavževanja. Spominjam se velikega sokolskega miklavževanja, kjer je Miklavža predstavljal očetov

* Društvo Orel je pod tem imenom obstajalo le do leta 1929, nato so ga leta 1937 obnovili, vendar pod drugim imenom: Zveza fantovskih odsekov in Zveza dekliških krožkov.

prijatelj Jože Vrhovec, znani šaljivec s Poljan, drugače pa vodja Hribarjeve mehanične delavnice. Kot otrok sem se bal parkljev in njegovih spremljevalcev, ki so ropotali z verigami ter pošiljali dekleta v pododrje, od koder so se skuštrane vračale pri drugih vratih nazaj v dvorano, kar se mi je zdelo čudno. Miklavž se mi je sicer zdel znan in o teh naključjih sem kot otrok in kasneje še deček precej razmišljal, a kmalu, že pri razvijanju daril, nehal misliti na to.

Kmalu po svobodi, po letu 1945, sva s kolegom in sošolcem z igralske akademije, Borisom Kraljem, pri družini, ki je imela stanovanje na podstrešju Hribarjevega Šumija, nastopila kot Miklavž in parkelj. Boris je s svojim imenitnim basom predstavljal Miklavža, jaz sem mu asistiral kot parkelj in ropotal z verigami. O tem ne bi pisal, če ne bi bila zgodba povezana z zanimivostjo, da sva pred nastopom tičala v bunkerju, v katerem so se med vojno uspešno skrivali tudi ilegalci OF in v katerega je bil vhod napeljan skozi garderobno omaro, prislonjeno k steni. Bili so taki časi, prej in potem, ko je bilo o vsem, kar je bilo povezano z OF ali s cerkvijo, bolje biti tiho. Naj konspirativni molk obvelja tudi za tisto »partijsko« miklavževanje.

S palico in pražnje oblečen na nedeljskem sprehodu po Tivoliju

MIKROFON? NE, HVALA

Sokoli so bili v Ljubljani dobro organizirani in na sokolskih zletih so člani ponosno nosili svoje »kroje«. Tako so je imenovala članska uniforma sivkaste barve, krojena iz trpežnega volnenega blaga v suknjič, ki ni bil zapet, ampak samo ogrnjen čez desno ramo. Znamenitost tega kroja ali moške uniforme je bila rdeča srajca in vsem sokolom najbolj dragocena čepica s sokolovim peresom. Sokolsko gibanje je imelo tudi svojo himno, ki smo jo na zletih prepevali in je omenjala Jindřicha Fügnerja in Miroslava Tyrša, soustanovitelja češkega Sokola. Mogoče se bom spomnil vsaj začetka himne, ki gre takole: »Le naprej brez miru za sokolskim praporom, dokler boj ni končan za svobodo in naš dom.« S kom smo se takrat bojevali, ne vem, spomnim pa se, da je naša družina, oče, mati in jaz, kmalu po naselitvi Pod ježami 8 pri Schulerju, že premišljevala o izboljšavi družinske situacije, kar smo uresničili tako, da smo se preselili v stanovanje s souporabo dvorišča, ki je mejilo na veliko moščansko vrtnarijo. Udobnejša hiša na Ciglarjevi ulici 27, današnji Partizanski, je bila v lasti družine Vojska s tremi odraščajočimi sinovi in že za ženitev primerno hčerko Kristino.

Ljubljanski Narodni dom je imel v pritličju, takoj pri vhodu v veliko telovadno dvorano na levi strani, tudi manjšo dvorano, kjer je delovalo prvo marionetno gledališče. Ustanovil ga je češki slikar Václav Skrušný, ki je bil tudi šef prvih gledaliških delavnic SNG, kjer so slikali ogromna ozadja za operne in dramske predstave. Ob nedeljskih dopoldnevih, ob deseti uri, so z lutkami, vodenimi na vrvicah, uprizarjali lutkovne predstave v češkem

jeziku. Oče me je vsako nedeljo vodil tja gledat lutke. Zasnjano sem zrl na odrček in zelo užival.

Da bi ohranil češki jezik, ki so ga starši že po malem »poslovenjali«, so me poslali tudi v češko šolo, ki so jo podpirali Čehi, člani društva Československá obec (obec pomeni skupnost). Ta organizacija Čehov, stanujočih v Ljubljani, je organizirala tudi vrtec za češke otroke in šolo s poukom zgodovine in češčine za malo starejše šolarje. Delovala je v Mladiki, današnjem zunanjem ministrstvu in nekdanjem liceju, ki je bil kasneje nekaj časa Jugoslovanska vojaška bolnišnica. Česká škola je zasedala več prostorov pritličja, ki ga je imela ljubljanska Československá obec v najemu. Češki jezik in češko zgodovino je tam za različne razredne stopnje poučeval učitelj Vogel. Kot obiskovalec češke šole sem takrat dobil častno nalogo na peronu ljubljanskega kolodvora pozdraviti skupino čeških sokolov, ki so se iz Prage pripeljali v Ljubljano, na véliki mednarodni telovadni nastop sokolov, ki se je dogajal v Tivoliju. Seveda sem jih moral pozdraviti v češčini. Učitelj Vogel me je za moj prvi javni nastop tudi pripravil, najverjetneje je tudi sestavil govor.

Ta javni nastop v rosnih letih mojega odraščanja je bil nekaj posebnega. Z vlakom naj bi se pripeljalo kakšnih petdeset čeških telovadcev praškega Sokola. Postavili so me v prvo vrsto množice, ki je čakala sokolske »brate«. Ob meni sta stala starša, mama v češki narodni noši in oče v sokolskem kroju. Seveda sem češko besedilo, ki naj bi ga povedal ob sprejemu na ljubljanskem kolodvoru, brezhibno obvladal. Naučil sem se ga doma in v češki šoli. Nihče pa ni predvidel, da mi bodo zadnjo sekundo,

preden bom spregovoril, pred usta potisnili mikrofon. In ko sem začel: »Drazí přátelé, vítám vás u nas v Lublani,« sem iz postavljenih zvočnikov pričel odmevati po kolodvoru in bližnji okolici: »Draaaaazí přáteeeeeelé ...« Mikrofona in njegovega odmeva sem se tako ustrašil, da sem pričel jokati v mikrofon in naučeni govor pozabil. Zaman so mi poskušali pomagati vsi, ki so me takrat obkrožali. Iz zvočnikov se je slišal samo moj jok.

Mislim, da so ta moj nastop ob sprejemu čeških sokolov na ljubljanskem kolodvoru in redni nedeljski obiski lutkovnega gledališča, kamor me je vodil oče, kasneje odločali o moji igralski usodi. Še danes na vprašanje: »Potrebujete mikrofon?« odgovorim: »Ne, hvala!«

To ni zaradi otroške travme. Moj glas je dovolj močan, da občinstvo doseže brez mikrofona. Me je pa trema, ki sem jo dobil kot otrok pri sprejemu sokolov, vseeno dolgo spremljala. Igranje predstave še danes začenjам s tremo, potem hitro popusti.

Kako se je zadeva s češkimi sokoli pozneje razvijala, ne vem, ker sta me osramočena starša s tramvajem številka dve odpeljala domov v Moste. Prvega gledališkega nastopa pred občinstvom nismo omenjali nikoli več niti doma niti v češki šoli, pač pa so me kmalu po tem dogodku skupaj še z nekaterimi mlajšimi sošolci češke šole za mesec dni poslali na izpopolnjevanje češkega jezika na Češko-slovaško, kjer so nas porazdelili k različnim družinam.

Dodelili so me k bogatemu češkemu kmetu, ki se je ukvarjal z rejo gosi in imel velike nasade ribeza. Od teh

počitnic se spominjam le svojega domotožja, neke čudne napetosti, ki je že napovedovala bližajočo se vojno, in teniškega igrišča, kjer sem igralcem z mreže pobiral žogice. Najbolj pa tega, da sem po sveže požetem polju pšenice blizu kmetije pasel kar velik trop gosi in sem na paši zaspal. Ko sem se prebudil, gosi ni bilo več. Jokajoč sem odtaval nazaj na kmetijo, kjer so me sprejeli s smehom in gosmi, ki so med mojim dremežem že zdavnaj same priletele domov in me iz domačega dvorišča sprejele s posmehljivim gaganjem. Mikrofon in gosi sta bili dve najbolj kruti zgodbi mojega zgodnjega odraščanja.

K temu lahko prištejem še piškave zobe in s tem v zvezi obiske zobozdravnika na Vodmatski ulici, ki mi je s kleščami vcepil strah pred belimi zdravniškimi haljami in obenem ljubezen do slovenskih impresionistov, ki so bili na ogled v njegovi zobozdravstveni čakalnici. Osnovno šolo sem obiskoval na Zaloški cesti, v današnji Gimnaziji Moste, in se držal za njeno zeleno ograjo, ker nisem hotel k zobozdravniku.

ODLIČNJAK IZ ŠTEPANJE VASI

Vse štiri razrede osnovne šole sem bil odličnjak s samimi peticami, kar je opazila tudi Mestna hranilnica ljubljanska in me po štiriletnem zaključku šolanja nagradila z zlato knjižico, na kateri je bilo naloženo petdeset dinarjev začetnega varčevalnega pologa. Za ta denar bi si takrat lahko kupil sto žemelj. Seveda si jih nisem, saj sta oče in mama že pričela z gradnjo enonadstropne hiše in moj zlati dodatek k spričevalu utopila v sto tisoč napraskanih dinarjev, kolikor je stala hiša polirske* gradnje, kjer že spet prebivam. Najprej sta, jasno, kupila zemljišče med samimi njivami, v takratni Štepanji vasi, kamor se je širilo Kodeljevo. Naprodaj je bilo zazidljivo zemljišče, ki ga je ob izpraznjeni strugi reke Ljubljanice ustvaril znameniti arhitekt Gruber z gradnjo prekopa.

Osnovno šolo sem rad obiskoval, saj sem bil že pismen. In ker mi je bilo pri črkovanju šolskih besedil dolgčas, sem med poukom na željo učiteljice Koščeve večkrat »skočil« k njej domov po očala. Stanovala je nekje pri Zmajskem mostu in ti moji skoki od Zaloške do njenega stanovanja so včasih kar dolgo trajali.

V osnovni šoli sem imel odlične sošolce, tudi odličnjake. Nikoli nisem bil začuden, ko sem kasneje, recimo po dvajsetih letih, za koga od njih izvedel, da je postal direktor kakšnega velikega podjetja. Kot na primer Janez Kraševc, ki je kot znamenit zdravnik odprl kliniko v Švici.

* Polir je delovodja, ki je po tipskih načrtih koordiniral skupino delavcev in organiziral delo. Danes bi bil to vodja gradbišča.

Ko sva se enkrat, ko sem že bil poklicni igralec, srečala, mi je rekel, da mi ne zavida. Ker da bom, kot on pozna slovensko dušo, značaj in podzavest naroda, imel težko delo. Imel je prav.

Ne vem, ali vsi, ki bodo brali te moje ožete spomine, vedo, kako je v mojih časih potekalo šolanje. Naj pojasnim. V osnovno šolo, ki je bila obvezna in je trajala štiri leta, so starši učiteljem izročili otroke pri šestih ali sedmih letih otrokove starosti. Z desetimi ali enajstimi leti so učenci lahko za naslednja štiri leta prestopili v gimnazijo, kjer so jih profesorji že sprejeli z vikanjem. Nekateri od njih so se lahko vpisali tudi v srednjo strokovno šolo ali v štiriletno meščansko.* Dijaki, ki so se vpisali v gimnazijo, so morali po štirih letih šolanja, brez izjeme, za nadaljevanje šolanja opraviti tako imenovano malo maturo, ki je lahko za nekatere pomenila tudi konec šolanja. Seveda so nekateri dijaki lahko šolanje nadaljevali še štiri leta, do velike mature, ki je omogočala vpis na univerzo. Jaz sem po osnovni šoli zataval na mešano Poljansko gimnazijo. Mešano je pomenilo, da so gimnazijo obiskovali fantje in dekleta in to v cvetu pubertete, kar vsekakor otežuje šolanje zaradi prvih zaljubljenosti, ki so se pogosto dogajale. Kot višek vseh dogajanj pa je v našo družino v tistem času treščila novica o kapitulaciji Jugoslavije.

* »Leta 1931 je tudi za te šole izšel poseben zakon. Iz triletnih so nastale štiriletne meščanske šole, ki so jih razdelili na tri smeri: obrtno-industrijsko, trgovsko in kmetijsko.« Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Slovenski šolski muzej 2009, str. 95–96.

GRUBARIŠ IN RINGELŠPIL

Pošteno smo bili že bili usidrani v novozgrajeni eno-nadstropni hiši z vrtom na Kodeljevem, ki takrat še ni bilo Kodeljevo, ampak Štepanja vas. Naša težko prigarana hiša, ki se je zidala več let, je v prvem nadstropju že imela podnajemniško družino, ki je štela pet članov. Z mesečno najemnino 500 dinarjev so vsaj delno poravnali visoke zneske posojil, s katerimi sta starša odplačevala svoj novi položaj hišnih posestnikov, ki ga je v svojih satiričnih spisih smešil tudi Cankar. Dvosobno stanovanje s pripadajočo drvarnico v edinem nadstropju je bilo obrnjeno na žitna polja, ki so valovila okrog nas, in iz kuhinje podnajemnikov so se v smeri današnje toplarne lepo videle osončene ali zasnežene Kamniške planine. Zgornjemu stanovanju je kot lepotni dodatek pripadal tudi balkon, ki je bil do danes uporaben le za obešanje zastave, saj je bil dostopen samo s stopnišča, ki je zasedalo tretjino prostora »vile«.

Ob hiši smo imeli ograjen prostor in leseno uto, rekli smo ji »baraka«, v ogradi katere so kokodakale mamine kokoši nesnice pasme rhode island reds, kot se je rada pohvalila sosedam. Znotraj barake, ki je bila pod ključem, so v lesenih kletkah poskakovali dve domači zajklji in nekaj njunih potomcev. Hranjenje zajcev je bila moja skrb. Na sosedovih ali malo bolj oddaljenih travnikih in njivah sem moral s srpom vsak dan nažeti žakelj trave, izboljšane z deteljo, in vmes izpuliti še kakšno repo za zajčji priboljšek. Ponavadi se je v naši baraki nahajalo približno deset mlajših zajcev, pripravljenih za nedeljska kosila. Tudi s približno toliko kokošmi je mama včasih

imela razgovore v njihovi ogradi. Te so me manj zanimala. Včasih sem jim šel na breg Gruberjevega prekopa, ki smo mu rekli Grubariš, za priboljšek naložit kakšno belouško ali kobranko, seveda, če sem jo uspel zalesti na stopničkih gostilne Bricelj, današnje podrtije ob avtobusni postaji Kodeljevo na Kajuhovi ulici.

Poleti, ko je bil Grubariš nizek, se je naša plavalna proga pričela pri valovčkih nasproti gostilne Novak na Litijski cesti in končala pri stopničkih pri Bricljevi gostilni. Sin lastnika gostilne, Metod, je svoj sokolski pogum dokazoval s skokom lastovke v kotanjo pod mostom. Do sotočja Gruberjevega prekopa z Ljubljano so plavali redki, ker je bil breg Grubariša do vode poraščen z grmovjem in ker se pač naprej od Bricljevih »štengic« ni šlo. Proga od Novakovih valovčkov do »štengic« je lahko imela še eno vmesno postajo, to je bil gasilski dom na drugem bregu reke. Pri tem, z velikimi kamnitimi ploščami tlakovanim bregu, so se ustavljali redki slabši plavalci, ki so plavali s pomočjo avtomobilskih zračnic. S tokom smo plavali dolvodno, nazaj pa smo šli peš. Kadar so na klavnici spustili vodo, je Gruberjev prekop precej narastel in po njem so včasih priplavale tudi kakšne klavniške svinjarije. Takrat smo se samo sončili na bregu ali se bojevali na vojaških balah. Lahko pa smo s kolesi potegnili na Tomačevo, gledat, katero strugo je v tem letu izbrala deroča Sava.

Pomembno vez med Mostami in Kodeljevim je imel tudi Leseni most, ki je bil bližnjica do tramvajske proge številka 2 in je spadal med dolge proge znamenitega prevoznega sredstva nas podeželanov do središča mesta, ki se je za

nas pričelo šele pri Zmajskem mostu. Leseni most je bil postavljen nekoliko nižje od današnje betonske Moščanske brvi in je bil pravzaprav samo močna lesena brv, ki so jo smeli uporabljati pešci in kolesarji.

Vrtiljak ali ringelšpil, kot smo mu rekli, se je enkrat ali dvakrat na leto pojavil na našem bregu Ljubljanice pri Lesenem mostu, in je bil za starejše stalne prebivalce Kodeljevega »ciganska zalega«, za nas, odraščajočo mularijo, pa doživetje, ki se mu nismo odrekli. Ringelšpil je bil namreč narejen na sistem »porivanja«, ki je bilo rezervirano samo za močne fante. Lastnik, ki je »najemal« delovno silo, je kandidate-porivače najprej vprašal: »Odkut si doma?« Če si bil Kodeljevčan, si lahko kmalu prevzel prostor med lesenimi nosilci sedežev v vrhu vrtiljaka. Po sklenjenem dogovoru »trikrat porivaš, enkrat se pelješ«, si dobil priložnost in čakal na izpraznjen prostor podija za pogon. Blizu vrtiljaka je bilo postavljeno tudi strelišče, kjer si namesto vožnje na vrtiljaku dobil možnost trikrat streljati posebna polnila s cofom v plošče, na katerih je bil označen ciljni krog. Tega so zadeli le redki. Nas je veliko bolj zanimalo veliko oprsje polnilke pušk, ki si je včasih, ko je opazila strelca, ki bi lahko pobral nagrado za zadetek, odpela kakšen gumb svoje tesne bluže, verjetno z namenom, da bi se strelcu zatresla roka.

KAPITULACIJA

Brat Boris se je rodil že v novem domu na Kodeljevem in življenje je teklo dokaj idilično s kurami, zajci, zelenjavnim vrtičkom in dvoriščem, kjer je rastel velik oreh. Ta idila je trajala do kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, ki jo je zaradi vseh narodov, združenih pod tem naslovom, in političnih zmešnjav Krleža kasneje imenoval Kurnik. Ko je Kraljevina Jugoslavija vojaško kapitulirala, sem ravno dopolnil dvanajst let. Med nas je treščila vojna. Kot mulcu se mi je zdelo, da je najprej nastala tišina, potem pa nepopisna zmešnjava, zlasti okoli vojašnic. Opišem lahko le tisto okoli kasarne, ki smo ji rekli »frfleks magazin«.

Bila je ob robu dolenske proge in bližnjega parka na Kodeljevem v funkciji vojaške pekarnice. Iz nje smo otroci kdaj pa kdaj od prijaznih vojakov čez ograjo našivali *komis*, vojaški kruh kiselkastega okusa. Kapitulacija države je povzročila popolno zmedo in osvobodila vojake, ki so slekli uniforme in se razporedili domov, se pravi po vsej državi. Sprostila se je tudi množica ljudi, ki je navalila na izpraznjeno vojaško pekarno, ki jo je stražil samo en sam prestrašen vojak. Neverjetno hitro se je razvedelo, da je znotraj kasarne še precejšnja zaloga moke. Seveda je vest dosegla tudi mene, saj sem bil od kasarne oddaljen samo deset minut. Hitro sem se pridružil množici, ki si je že nalagala vreče moke. Pri tem čiščenju prostorov kasarne so seveda imeli prednost močnejši moški, ki so zmogli vzeti še originalno zavezano vrečo in si jo naložiti na svoje prevozno sredstvo. Pred kasarno je bilo precej otroških in manjših lesenih ročnih vlečnih vozičkov, ki so jih imele starejše gospe za privažanje domov na

trgu kupljene špecerije. Nekatere niso zmogle naložiti polnih vreč, zato so moko pretresale v manjše vreče. Kmalu so plenilci zaradi raztrganih vreč moke zaprašili ves skladišni prostor. Tudi mene, ki sem po vseh kotih kasarne naivno iskal kakšno pozabljeno pištolo. Skoraj neverjetno se mi zdi in še danes ne vem, kako mi je to uspelo, a našel sem velik revolver za izstreljevanje raket. Skril sem ga pod obleko in zdivjal po stopnicah kasarne na dvorišče, tam pa me je zaskočila starejša gospa, ki je imela na ročnem vozičku naloženi dve veliki vreči moke. Stala je ob njem, saj ga zaradi velike teže ni mogla niti premakniti. Ustavila me je in mi ponudila deset dinarjev, če ji ga pomagam peljati k njej domov. Ves navdušen zaradi najdene pištole in ker je bila hiša, kamor naj bi odpeljal naloženi voziček, blizu naše, sem privolil. Skupaj sva potiskala težek plen po Povšetovi ulici. Vesel sem bil zasluženih desetih dinarjev in ves srečen pritekel domov, kjer sem najprej skril uplenjeno pištolo v barako, med kure in vrtno orodje, potem pa sem staršema povedal tudi zgodbo o gospe z vozičkom in desetimi dinarji. Najdbo pištole sem seveda zamolčal. Od staršev, ki so pričakovali moko, sem si prislužil precej zaničljivih opazk. Celó zamero.